

СХІД

Роман Москаль

ТРИНАДЦЯТИКАНОННЯ

ТЕКСТИ, ЩО СТВОРИЛИ ЦИВІЛІЗАЦІЮ

十三經

Харків
«ФОЛІО»
2020

---

1. ПЕРЕДМОВА

Китай — країна, що впродовж тисячоліть неперервно плекала свою цивілізацію, а в останні десятиліття зуміла вийти на перші позиції у світовій ієрархії, природно викликає в українців дедалі більше зацікавлення.

Варто зазначити, основним засобом накопичення, збереження та передачі культурних багатств китайської цивілізації була книжка, історія якої нараховує понад 2500 (!) років. На планеті Земля не існує іншої цивілізації, яка б створила і донині зберегла стільки давніх текстів різних жанрів, — філософських, історичних, літературних, поетичних тощо.

Серед них особливо шануються близько двох десятків текстів, що віддавна уважно вивчалися і зберігалися, — це китайські канони, які є головними героями нашої книжки.

Канони впродовж тисячоліть уважалися найважливішим духовним надбанням китайського народу, що мало передаватися від покоління до покоління та належно осмислюватися для розуміння навколишнього світу, людини та суспільства загалом.

На наше переконання, без вивчення цих важливих текстів навряд чи вдасться наблизитися до розуміння таємниць китайської цивілізації, того, що ми називаємо традиційним Китаєм. Адже нині він ховається за тонкою оболонкою зовнішніх атрибутів економічної глобалізації, зрозумілих будь-якій пересічній людині. Однак далеко не всі зможуть одразу зрозуміти способи осмислення та оцінювання явищ, якими донині послуговуються китайці, хоч сформувалися вони перш за все під впливом канонів.

Нашу історію про канони: процес їх канонізації, способи збереження, вивчення, коментування тощо ми викладаємо на тлі історії самого Китаю.

Адже з приходом до влади тієї чи тієї династії впродовж тисячолітнього імперського періоду історії Китаю, що розпочався 221 р. до Р. Х., коли Китай об'єднався під владою династії Цинь, і тривав до падіння династії Цин у 1911 р., у житті країни зазвичай відбувалися фундаментальні зміни: соціальні, економічні та культурні.

Тому в китаєзнавчій літературі усталено розповідати про Китай відповідно до історії династій. Тож наша розповідь також побудована за цим, на нашу думку, досить зручним для впорядкування матеріалу, хронологічним принципом, що ґрунтується на китайській династичній періодизації.

Під час написання книжки чи не найбільше вразило глибоке розуміння китайськими правителями важливості книжки. Незважаючи на те, що засновники нових династій завойовували Китай «на коні», вони правили ним за допомогою книжки.

Ніде правди діти, за два тисячоліття існування імперії кілька десятків разів імператорські бібліотеки знищувались. Однак засновники кожної нової історичної епохи/династії починали своє правління з видання указів про збирання книжкових багатств та відновлення і впорядкування палацових бібліотек.

Це видання — результат узагальнення досліджень науковців, перелік праць яких вміщено наприкінці книжки. На нашу думку, в Україні бракує саме таких науково-популярних праць, які здатні зацікавити якнайбільше читачів історією та культурою цієї великої країни.

Зрозуміло, в передмові не вдасться назвати всіх важливих дослідників-китаєзнавців, але хотілося б згадати тих, чиї праці прислужилися авторові найбільше: К. К. Флуг, Л. М. Меньшиков, В. В. Малявін, І. А. Алімов, Б. Б. Віногородській, Ю. К. Щуцкій, Є. О. Торчінов, А. І. Кобзев, Г. О. Ткаченко та інші.

Водночас слід зазначити, що, опрацьовуючи джерела, перелік яких наведено наприкінці книжки, ми час від часу стикалися з певними розбіжностями: в датах подій чи роках життя героїв нашої розповіді, щодо певних фактів тощо. Понад те, таке траплялося навіть у одних і тих самих авторів у працях різних років.

Тож доводилося на власний розсуд брати за основу ту чи ту версію, виходячи з міркувань історичної логіки, або навіть здорового глузду, щоб не перевантажувати увагу читача зайвими деталями, з огляду на науково-популярний жанр видання.

Поза сумнівом, ми не ставили собі за мету висвітлити всі аспекти китайського канонознавства. Однак переконані, що перша на теренах України книжка на цю тему розглядає більшість важливих сюжетів цієї по-справжньому цікавої інтелектуальної історії, що часом читається як детектив чи фантастичний роман.

Наші переклади (за винятком «Да сюе») зроблено з російської мови і виконано контекстуально: український читач через знайомство з перекладеними текстами має розуміти, що це тексти саме китайської культури, та водночас ці тексти мають звучати як інтелектуально-корисні в контекстах українських культурних реалій.

Тексти не всіх канонів нам вдалося віднайти, а через обмежений обсяг книжки більшість з них представлено репрезентативними фрагментами.

Однак навіть у такому обсязі, впевнений, читачі зможуть уявити собі грандіозність «інтелектуальних риштувань» системи китайських канонів, без знання яких ще з VII ст. не можна було обійняти хоч якусь важливу посаду в системі державної влади Китаю. Водночас справжні знавці канонів купалися у славі — освічені люди в китайському суспільстві шанували їх як мислителів, що пізнали позачасову мудрість.

Наша праця, що має систематизований, узагальнювальний та науково-популярний характер, покликана ширити знання про Китай серед українських читачів передусім для того, щоб ця країна із давньою, але досі живою та творчою цивілізацією стала зрозумілішою та близькою українцям — адже цілком можливо, що XXI ст. буде століттям саме Китаю, який потужно відновлює свою економічну та політичну могутність.

Можливо, причина цього успіху і в тому, що привабливість книжки як джерела мудрості в Китаї була настільки сильною, що попри всі випробування, які випадали на долю китайців: війни, неврожаї, повені, епідемії, землетруси тощо, завжди були люди, для яких книжкова мудрість та бажання залишити її нащадкам були понад усе, часто навіть дорожчим за власне життя!

Це те, чого нам, українцям, варто запозичити в китайського народу: книжка це не лише явище культури — це та опора, що підтримує людину на межі цивілізованості та людяності, той феномен, який має пряме відношення до здатності людини змінити дійсність та змінитися самій через тонке духовне зусилля, що пізнається через текст канону.

Сподіваємось також, що через ознайомлення з тим, як упродовж століть китайці вивчали та зберігали свої найважливіші тексти — канони, українці поступово повернуться до власних традицій шанобливого ставлення до книжки як засобу просвіти, навчання та виховання.

Зрозуміло, що у виданні, яке є першою працею-узагальненням в Україні на цю тему, можливі фактичні помилки, відповідальність за які, звісно, несую я, як автор. Але буду вдячний за доброзичливу критику від уважних читачів, щоб їх виправити. Писати авторові можна на електронну адресу: r_moskal@ukr.net.

У добру путь, читачу!

З пошаною, автор

---

2. ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ КИТАЙСЬКИХ КАНОНІВ ТА КИТАЙСЬКОГО КАНОНОЗНАВСТВА

Китай — давня цивілізація високої книжної культури, найдавніша з тих, що неперервно існують донині.

Згідно з традиційною історіографією, китайська державність починається від правління п'яти імператорів: Хуан-ді, Чжуань-сюя, Ді-ку, Яо і Шуня, через Три династії — Ся, Шан-Інь (XVII–XI ст.) та Чжоу (XI–III ст. до Р. Х.) до імперії Цінь (221–206 рр. до Р. Х.), коли розпочався власне імперський період історії Китаю.

Сучасні археологічні дослідження додають наукового обґрунтування цій теорії, визнаючи, що держава Інь, яка існувала з XIV ст. до Р. Х., була цілком історичним державним утворенням.

Тим часом епоха Чжоу виникла внаслідок завоювання Інь народністю чжоусьці, що датується періодом з 1137 по 911 рр. до Р. Х., які й успадкували культурні досягнення завойованого ними народу (зокрема, йдеться про писемність та значною мірою офіційний релігійно-ритуальний комплекс Інь).

Чжоуську епоху поділяють на два основні періоди: Західне (Раннє) Чжоу (XI ст. — 770 р. до Р. Х.) та Східне (Пізнє) Чжоу (770–221 рр. до Р. Х.).

Другий період Чжоуської епохи, своєю чергою, поділяють на два історичні етапи: *Чунь цю* («Весни та осені», 770–475 рр. до Р. Х.) та *Чжань го* («Війни царств», 475–221 рр. до Р. Х.).

Саме в епоху Західного Чжоу сформувались тексти, що згодом китайці назвали канонами: в них було зафіксовано ціннісні, духовні, релігійні, філософські, етичні тощо засади китайської цивілізації.

Китайські літературні пам'ятки, що з плином тисячоліть визнані китайською традицією як канони, справили фундаментальний вплив на становлення, розвиток та збереження китайської цивілізації у просторі й часі. Власне, саме ці надбання об'єднують різноманіття простору китайської ойкумени — з різними народами, традиціями, мовами тощо в єдину китайську цивілізацію.

Статусу канону у філософській традиції Китаю набули далеко не всі важливі тексти — лише ті, що справили найсильніший вплив на китайську культуру загалом. До речі, на час своєї появи, ці тексти позначалися одним знаком, напр.: «Ши» — «Ши цзін», «Шу» — «Шу цзін», «І» — «І цзін».

Слід зазначити, що в епоху Західного Чжоу вже сформувалася та система текстів, що в пізнішій китайській традиції отримала назву «Шести Канонів» — «Ши цзін» («Книга пісень»), «Шу цзін» («Книга історії»), «І цзін» («Книга Змін»), «Лі цзін» («Канон Благопристойності»), «Чунь цю» («Весни та Осені») та «Юе цзін» («Канон Музики»).

На жаль, останній не зберігся до нашого часу. Припускають навіть, що до цього переліку він входив номінально, як додаток до «Ши цзину», або був втрачений під час знищення конфуціанських книжок за наказом Цінь Ши-хуанді в 213 р. до Р. Х. Можливо, деякі частини цього канону увійшли як окрема глава «Юе цзи» («Записи про музику») до канону «Лі цзи».

Джерела, доступні сучасним дослідникам, свідчать, що в період Східного Чжоу (770–221 рр. до Р. Х.) документальні записи та книжки посіли важливе місце в житті давньокитайського суспільства, суттєво потіснивши такий спосіб передавання знань, як усний переказ. Є також відомості, що вже тоді така важлива суспільна функція, як підтримання культурних традицій від покоління до покоління, здійснювалася в певних випадках саме за допомогою книжної освіти.

У епоху «Війн царств» на території тодішнього Китаю існувало близько 20 великих незалежних царств, очолюваних царями-ванами, з яких поступово виділилися сім царств-гегемонів: Вей (403–225 рр. до Р. Х.), Хань (403–225 рр. до Р. Х.), Ці (XI ст. — 379 р. до Р. Х.), Янь (XI ст. — 222 р. до Р. Х.), Чжао (403–222 рр. до Р. Х.), Цінь (VIII ст. — 221 р. до Р. Х.) та Чу (XI ст. — 223 р. до Р. Х.).

Тодішні книжки писалися на бамбукових планках та дерев'яних пластинах. Сучасні наукові дані свідчать про те, що бамбукові планки були звичним матеріалом для письма вже з XI–VIII стст. до Р. Х. Водночас достеменно невідомо, коли виник цей спосіб. Деякі вчені вважають, що в період династії Шан (XIV–XIII ст. до Р. Х.) такі книжки вже існували, в період «Весен та осеней» (770–475 рр. до Р. Х.) — набули значного поширення, а після вдосконалення технології виготовлення паперу в IV ст. зникли взагалі.

Як припускають сучасні дослідники, вже на початку Західного Чжоу існували культові тексти та тексти юридичного характеру, написані на бамбукових планках.

Крім того, вважається, що саме в цю епоху сформувалися шість основних філософських шкіл та їх базові тексти: конфуціанська, даоська, легістська (законників), Вчителя Мо (моїсти), Школа *інъян* та школа імен, хоч наведена класифікація відома лише з I ст.

У період найбільшого поширення книжок на бамбукових планках, тобто в V ст. до Р.Х. — IV ст. після Р.Х., було започатковано також написання книжок на білій шовковій тканині. Вони почали з'являтися в останні роки періоду «*Чунь цю*», а певне поширення отримали під час «Війни царств».

Причиною, через яку стримувалося поширення книжок на шовку, була висока вартість цього матеріалу — їх могли дозволити собі лише правителі, високопоставлені чиновники та дуже заможні люди.

Спочатку книжки писали на звичайній шовковій тканині, з якої шили одяг. Однак з часом винайшли спеціальний сорт шовку, призначений саме для письма, — на білому тлі вже були виткані червоні або чорні вертикальні лінії.

Довжина шовку залежала від обсягу написаної на ньому книжки, також вони не мали визначеної форми: зазвичай куски шовку складали, а іноді згортали у звиток. Кусок шовку у вигляді звитка («*цзюань*»), можливо, відповідав одній главі твору («*пянь*»), що був записаний на бамбукових планках чи був завершеним твором. Тому з часом звиток став одиницею виміру обсягу тексту, а також одиницею підрахунку кількості книжок.

Вже в давні часи давньокитайська освіченість нерозривно пов'язувалася з мистецтвом читання та розуміння книжок. Навіть більше: начитаність зазвичай була синонімом освіченості та компетентності.

Схоже, писемність та грамотність певною мірою були поширені в народі вже в ті часи, адже з «*Чжоу лі*» довідуємося, що чжоуські правителі вивішували свої офіційні повчання на загальний огляд — якби ці тексти ніхто не міг прочитати, то такі дії не мали б практичного сенсу.

Під час розквіту «ста шкіл» були створені перші авторські тексти: «*Лунь юй*» («Обмірковані висловлювання») — записані та оброблені учнями висловлювання Конфуція (551–479 рр. до Р.Х.), «*Дао де цзін*» («Книга про Шлях і Благодать») Лао-цзи (VII–VI ст. до Р.Х.), «*Чжуан-цзи*» (IV–III ст. до Р.Х.), «*Ле-цзи*», «*Мо-цзи*», «*Сунь-цзи*», «*Шань хай цзи*» та інші.

Назвемо кілька імен поважних філософів, які відіграли важливу роль у становленні того чи того філософського напрямку.

Першість, звісно, слід віддати Конфуцію (551–479 рр. до Р.Х.) — найвідомішому давньокитайському філософу, Вчителю китайського народу. Це історично цілком достовірна особа, його життєвий та інтелектуальний шлях докладно вивчено.

У «Лунь юї» («Обмірковані висловлювання») Конфуція, часто цитуються «Шу цзін» та «Ши цзін», а цитовані висловлювання коментує сам Вчитель — у такий спосіб ці доконфуціанські пам'ятки поступово конфуціанізувалися.

Мо-цзи (Мо Ді) (V ст. до Р.Х.) — перший самостійний китайський мислитель. Він навчався в конфуціанців, але пізніше оголосив, що порядок у державі має ґрунтуватися на розумних началах, і порвав із «традиціоналізмом» своїх вчителів.

Сюнь-цзи (бл. 313 — бл. 238 рр. до Р.Х.) — конфуціанський вчений, на погляди якого суттєво вплинуло легістське вчення і вчення якого мало важливе значення для становлення ідеї китайської централізованої держави та центральної ролі державних інституцій — зокрема правителя.

Бурхлива та кривава епоха «Війн царств» (453–221 рр. до Р.Х.) завершилася об'єднанням Китаю під владою династії Цінь (221–207 рр. до Р.Х.), у період правління якої, імовірно, відбулося «знищення канонів».

Після остаточного завоювання інших царств царством Цінь у 221 р. до Р.Х. на їх території за наказом правителя Ін Чжена (259–210 рр. до Р.Х.) були споруджені кам'яні стели, де карбувалися нові легістські закони, в яких, однак, звучали і конфуціанські мотиви гуманності та синівської шанобливості. А сам Ін Чжен після об'єднання Китаю прийняв новий імператорський титул — Цінь Ши-хуанді (Божественний Владика, який відкриває еру Цінь).

Незважаючи на досить короткий період існування імперії Цінь, саме в цей час було проведено фундаментальні перетворення, спрямовані на господарське та адміністративно-територіальне об'єднання країни та створення цілісної управлінської структури: запроваджено єдину систему мір і ваг, писемності та грошового обігу, скасовано аристократичні титули, а для чиновників введено 20 рангів.

Реформа письмових знаків, проведена Цінь Ши-Хуанді, суттєво вплинула на післяцинську традицію коментування конфуціанських канонів.

У 213 р. до Р.Х. Цінь Ши-хуанді для забезпечення ефективного впровадження легістського вчення серед населення та безруччя до уваги доповідь Лі Си, наказав знищити «конфуціанську

літературу». Як твердив Лі Си у своїй доповіді, мотивуючи прийняття такого указу: «мають бути знищені погляди всіх, хто за допомогою давнини відкидає сучасне».

Знищенню підлягали «Ши цзін», «Шу цзін» та всі філософські книжки, що зберігалися у приватних книгозбірнях та не мали «практичного» значення — дозволялося зберігати лише: книжки з медицини, фармакології, врожіння та сільського господарства.

Карали навіть тих, хто пробував декламувати «Ши цзін» та «Шу цзін».

Водночас конфуціанські книжки в державних зібраннях знищенню не підлягали.

Також було взято під варту 460 конфуціанських вчених, яких звинуватили у підбурюванні проти влади, частину з яких закопали живцем, а частину — вислали на кордон.

Тому, наприклад, один із канонів — «І цзін», що не був спалений, дійшов до нашого часу, ймовірно, в найбільш достовірному вигляді.

Хоч твердження про гоніння Цінь Ши-хуанді на конфуціанців та спалення ним конфуціанських книжок у спеціальній літературі загальноприйняте, деякі вчені дотримуються думки, що насправді це легенда, придумана Лю Сяном та Лю Сінем за правління узурпатора Ван Мана (45 р. до Р. Х. — 23) для обґрунтування його права на усунення дому Хань та претензій на імператорський трон.

Та все-таки, імовірно, серйозні гоніння таки мали місце. Однак, зважаючи на практику вивчення класичних книжок на пам'ять, вважається, що вони не дуже постраждали від цих заходів, бо мали шанс на відновлення.

Але через цей указ безповоротно таки загинуло багато книжок, створених у попередні епохи. Дослідники припускають, що саме тоді було втрачено «Юе цзін» («Канон музики»). А через те, що канони «Шу цзін» та «Лі цзи» довелося поновлювати з пам'яті, вважається, що вони відновлені лише частково.

Менш ніж через рік після смерті Цінь Ши-хуанді в імперії почалися повстання проти режиму. Їх очолили вихідці з регіональної спадкової знаті, права якої обмежили. Однак перемога врешті-решт дісталася талановитому лідерові повстанців Лю Банові (256/247–195 рр. до Р. Х.), який походив, імовірно, із общинного селянства. Він і заснував династію Хань під іменем Гао-цзу (на троні: 206–195 рр. до Р. Х.).

Епоха Хань, що включає в себе три історичні періоди: Рання/Західна Хань (206 р. до Р. Х. — 8), династія Сінь (9–25) та Пізня/Східна Хань (25–220), відіграла величезну роль у історії країни.

---

8. ЗМІСТ

1. ПЕРЕДМОВА	4
2. Формування системи китайських канонів та китайського канонознавства	7
3. «ЧОТИРИКАНОННЯ».....	49
3.1. «Да сюе» «Велике вчення»	49
3.2. «Лунь юй» «Обмірковані висловлювання».....	56
3.3. «Мен-цзи» — «Книга Вчителя Мена».....	88
3.4. «Чжун юн» «Серединно-звичайне»	114
4. «ТРИНАДЦЯТИКАНОННЯ».....	138
4.1. «Канон Змін» — «І цзін» або «Чжоу і»	138
4.2. «Канон [історичних, документальних] писань», «Шу цзін».....	236
4.3. «Ши цзін» «Канон поезії», «Канон пісень», «Канон віршів», або «Мао ши» («Вірші [у редакції] Мао»).....	245
4.4. «Чжоу лі» — «Ритуали [епохи] Чжоу» чи «Чжоуські правила благопристойності».....	262
4.5. «І лі» («Зразкові церемонії та правила доброзвичайності / благопристойності»)	273
4.6. «Лі цзи» — «Записи про обряди», «Записки про ритуал», «Книга про норми поведінки».....	274
4.7. «[Чунь цю] Цзочжуань» «Літопис весен та осеней з коментарями Цзо».....	282
4.8. «Чунь цю Гун'ян» «Літопис весен та осеней з коментарями Гун'яна».....	325
4.9. «Гулянь чжуань» «Літопис весен та осеней з коментарями Гуляна»	326
4.10. «Канон синівського шанування» — «Сяо цзін»	327
4.11. «Ер'я» («Наближення до класики»).....	334
5. Післямова.....	337
6. Основна використана література	339
7. Додатки.....	346